

SOBRE EL PROCÉS DE PATOISITZACIÓ

Robert LAFONT

Aquesta reflexió té com a punt de partida dos paràgrafs dels *Eléments de linguistique générale* d'A. Martinet (§§ 5.9 i 5.10) que en general fan autoritat entre els lingüistes quan es tracta de definir o d'estudiar una «situació *patoisant*». Ens sembla, en efecte, que aquest text, esdevingut fonamental pel seu mateix èxit, presenta tantes insuficiències com penetració. En definitiva, esperem demostrar que representa el grau de lucidesa a què pot arribar un científic que tanmateix resta sotmès a una ideologia innominada que accepta sense crítica.

1. LA GENERALITAT DEL CONCEPTE DE «PATOIS»

1.1. Recordem aquesta frase: «el terme *patois* no té gairebé equivalents fora del francès, i açò suggereix que la situació lingüística que hom constata a França no té equivalents exactes en altres llocs (§ 5.10). La frase mereixeria una important correcció, avui que els estudis sobre les llengües en contacte s'han desenvolupat fins a fer aparèixer per tot el món situacions de llengües dominants i llengües dominades. La «situació *patoisant*», tal com la descriu A. Martinet, és una situació força general: la retrobem cada vegada que una forma lingüística dialectal xoca amb una forma standarditzada, normalitzada, amb connotacions de superioritat cultural, social, d'oficialitat d'estat, i que resulta més econòmica per la seva generalitat front a les variacions de la situació lingüística en estat natural.

El que és, en efecte, exclusivament francès és el terme de *patois*, únicament francès, pres del francès per altres llengües, i que a més a més continua presentant dificultats etimològiques. Recordem també que l'especialització d'aquest terme com a «parlar dialectal» procedeix del segle XVI

i encara no està ben afermada al XVII. Potser es tracta també del tret fonamental sociolingüístic francès, definit per A. Martinet com situació «d'un país on la llengua nacional gaudeix des de molt de temps d'un prestigi considerable, i s'ha imposat de manera prou general perquè els habitants d'una mateixa província, però de pobles una mica allunyats, l'empren entre ells amb més facilitat que un parlar local que varia de comarca a comarca, i fins i tot de municipi a municipi». A condició d'estar segurs que la condició descrita així no es presenta enlloc més amb una tal gravetat (de què no podem estar segurs abans d'una investigació, que encara no ha estat feta), es tracta, en el cas francès, d'un límit assolit per un procés general. L'excepció francesa no és excepció més que quantitativament; no l'és pas qualitativament.

1.2. El fet mateix de proposar una situació com a excepcional recolzant-se sobre l'existència d'un significant excepcional, hauria de suscitar en tot cas alguna desconfiança. Manca ací una operació, que és l'elucidació mateixa del significant: una eina de llenguatge que no correspon a cap «universal lingüístic» (suposant que n'existeixin), sinó que sembla lligada a la història específica d'una societat, la societat nacional francesa. Dit d'una altra manera: la lingüística descriu ací un tipus de comportament lingüístic en correspondència amb la denominació que ha adoptat per significar-lo la societat que usa aquest comportament. Corre el perill de construir una tipologia científica seguint una tipologia rebuda de l'ús no científic.

1.3. De fet el terme de «patois», en la seva restricció d'ús, està lligat a fets que són ben coneguts i que són massa ràpidament resumits en l'expressió: «país on la llengua nacional gaudeix des de fa molt de temps d'un prestigi considerable». Val a dir, en el cas de França: la ruïna de les llengües diferents del francès com a llengües vehiculars o administratives (Edicte de Villiers-Cotterêts, 1539); la superioritat adquirida a partir del segle XVI pel francès com a llengua literària, mai no però de manera decisiva i indiscutida; la il·legitimació en l'ús de les llengües diferents del francès i dels dialectes del francès, en tant que parlars provincials, parlars de les capes baixes de la societat, parlars anormals; llur depreciació a càrrec de la campanya d'escolarització. Sabem que aquest encadenament de fets ha desenvolupat allò que, per a la lingüística, és una veritable «patologia» conceptual; els «patois» no tenen gramàtica, els «patois» no poden expressar-ho tot, els «patois» són formes *bastardes* del francès o d'altres llengües (els «patois» d'oc tenen una barreja d'italià i d'espanyol), etc. Ens trobem davant el complex ideològic segregat per una situació de submissió lingüística, cultural, política, social. El terme de «patois» dona a aquest complex la marca d'una aparent univocitat. Recobreix comportaments, les motivacions dels quals són ofuscades per la ideologia, ella mateixa nascuda d'accidents històrics que ja no són reconeguts conscientment.

1.4. De fet, emprar el terme «patois», com ho fa A. Martinet, equival a unir dues sèries d'estudis, que en bona metodologia haurien d'anar separades: estudis sobre el contacte de llengües, de sistemes lingüístics do-

minants/dominats, que és una sociolingüística, o més exactament un estudi de la diglòssia en el sentit de J. A. Fishman; estudis sobre les ideologies de la diglòssia, un dels dominis dels quals és certament una semàntica socio-històrica. Veiem com, si els unim en un sol bloc, el segon nivell és fet impossible pel primer; i que l'objecte, negligit, de la segona sèrie pot arribar a corrompre en qualsevol moment la primera, truant la conceptualització de què aquesta es serveix.

Seria interessant de veure com la ideologia pròpiament francesa del «patois» parla en la paraula dels lingüistes francesos, per exemple en el gran A. Dauzat. Ens acontentem aquesta vegada de cridar l'atenció sobre el doble eclipsi que produeix la projecció del terme ideològic —amb poderoses connotacions— de «patois» sobre la tasca de la lingüística.

2. LA «PATOISITZACIÓ» COM A PROCÉS DE DESTRUCCIÓ HISTÒRICA

2.1. Tornant a les causes de la «situació *patoisant*», comprovem que s'inscriu dins els límits actuals d'un procés històric de destrucció d'una forma lingüística. L'entrada en el procés és gairebé sempre datable i clarament definible: es tracta de la substitució voluntària —a nivell escrit, administratiu i literari— d'una llengua, que ja havia trobat ella mateixa una codificació escrita, per una altra que és la llengua de l'Estat i en primer lloc del sobirà. Aquest és el cas per al conjunt dels parlars d'oc que ja havien tingut temps, entre els segles XI i XVI, d'esdevenir formes escrites per a les administracions urbanes i fins i tot per a administracions més àmplies, semiestatals. L'exemple més net és el del bearnès, llengua oficial, fins a Enric IV de França, d'un Estat que rebutja el francès. Hi ha ben pocs «patois» actuals a França (a banda alguns, i no tots, els dialectes d'oïl) que no hagin patit aquest encapçament substancialment polític.

2.2. La segona etapa del procés —que es pot situar més o menys entre el segle XVI i els nostres dies—, és l'etapa de depreciació social, sota la doble forma d'un refús de la vida cultural autònoma de les societats provincials i de les classes socials inferiors. S'hi llegeix el doble procés de constitució, no tant —com massa sovint es diu— de la «nació francesa» com del poder a França: en tant que poder d'Estat centralitzat i en tant que poder aristocràtic-burgès. El terme de «patois» sanciona aquesta etapa, escampant sobre la totalitat del cos social —a banda les excepcions que veurem— la ideologia lingüístico-cultural de la unitat nacional i del domini d'una cultura formalitzada.

2.3. És gràcies a aquesta ideologia, assumida per l'escola i per tot l'aparell cultural, que hom arriba a la «situació *patoisant*», descrita per A. Martinet d'una manera evidentment correcta, i que representa l'abandó de les comunicacions interdialectals. Però aquestes comunicacions no són abolides únicament perquè són incòmodes. Ho són també perquè estan desvaloritzades. La pèrdua de les relacions en occità entre comunitats veïnes és contemporània del descens de la francofonia a través de la

jerarquia social i de la disminució en massa de les comunicacions a l'interior d'un mateix parlar local. La «situació *patoisant*» comprèn, en realitat, tres dades: pèrdua d'intercomunicació una mica àmplia, pèrdua del dialectalisme de les classes socials superiors, pèrdua del dialectalisme de les comunitats de base. El lingüista que es serveix de manera ideològicament incontrolada del terme «patois», esborra dues de les tres dades, precisament aquelles que engloba ideològicament aquest terme.

2.4. Equival, en definitiva, a passar per alt el funcionament profund de la situació descrita en superfície. Val la pena de remarcar que els lingüistes francesos, de manera general, sancionen el procés ineluctable de desaparició dels «patois» sense analitzar veritablement aquest procés. No l'expliquen, quan ho fan, més que per raons pràctiques i mecàniques. No diuen pas que la «situació *patoisant*» engloba, de manera obscura —i tant més eficaç com més obscura— en ella mateixa dues hegemonies: l'hegemonia *política* d'una ètnia dominant i l'hegemonia *social* expressada en unitat cultural. D'aquesta manera deixen França fora d'un conjunt de processos històrics, presents a tot arreu del món, que hom descriu generalment en termes d'imperialisme i de colonialisme. Això, en diacronia. En sincronia, reproduïxen simplement, per l'oposició llengua/patois, els reflexos encarregats de consumir una destrucció pel mateix acord de l'usuari amb la mort del seu ús.

3. LA REACCIÓ CONTRA EL «PATOISEMENT»

3.1 Descobrim tanmateix en la ploma d'A. Martinet una frase que denota fortament la relativitat del terme «patois»: «Un parlar flamenc de França del nord és encara un *patois* mentre es manté únicament per la inèrcia dels qui el parlen. Esdevé una varietat de la llengua neerlandesa per als qui el volen conscientment com a tal» (§ 5.9.). El que queda ací amagat és la generalitat mateixa del fenomen que, però, és descrit amb tot el rigor: «Una situació *patoisante* pot... ser eliminada el dia que el parlar local, o una forma molt pròxima, assoleix, als ulls dels qui el practiquen, un prestigi suficient per fer canviar el corrent que tendeix a privar-lo de la seva autonomia en profit del parlar general». L'exemple de la forma local (el flamenc de França) d'una llengua oficialitzada a l'altre costat de la frontera (el neerlandès) és un exemple reductor, com la precaució d'estil «pot» és una precaució reductora.

3.2. Les enquestes de dialectologia ens han ensenyat que la «situació *patoisante*» més localitzada comporta sempre l'establiment, en la consciència del subjecte parlant, d'una jerarquia complementària de la jerarquia llengua/patois, encara que dominada per ella. La intercomunicació dialectal, encara que extenuada, dóna origen al concepte de «patois més bonic», bé perquè el subjecte fa de la seva forma dialectal una forma valoritzada, bé perquè en fa una forma desvaloritzada en relació a tal o tal altra forma. Aquesta jerarquització implica el traçat d'un «espai de la llengua» i, encara que aquest traçat no sigui el que reconeix el lingüista,

no per això deixa d'existir. Això pot arribar fins a la reproducció de la jerarquia llengua/patois a l'interior d'aquest mateix espai. Molts occitanòfons tenen avui dia la sensació que parlen el «patois» d'una llengua, l'occità, l'àrea del qual («el *Midi* de França») coneixen vagament, i en situen la forma de «llengua» de la manera més capriciosa, però sempre en algun lloc.

3.3. Aquesta sensació és visible de manera especial quan el parlar local ha experimentat una reducció a l'escriptura, més o menys vulgaritzada. És el cas de tots els conjunts dialectals, no estrictament francesos, a França. És molt difícil de trobar avui dia un occitanòfon que no tingui alguna experiència de la seva llengua escrita, encara que només sigui per una literatura de calendari o per cròniques de diari. Aquesta lectura li presenta sempre grans dificultats, més grans encara si l'escriptor utilitza reduccions interdialectals per trobar un pla de generalitat, o si utilitza un sistema gràfic menys «francès». Però les dificultats són també elles mateixes sovint generadores de conceptes ideològicament lligats a la «norma» i a la «llengua»: el «patois» escrit i llegit amb dificultat, si desvaloritza el «patois» parlat amb facilitat, installa una dignitat lingüística que no és pas la dignitat exclusiva del francès.

3.4. L'exemple del neerlandès de França donat per A. Martinet ens sembla enganyador, perquè aquí es tracta d'una exterioritat a la «situació *patoisante*». És pres com a model el punt en què aquesta situació es destrueix individualment, per decisió *conscient*. Podríem parlar dels joves occitans, relativament nombrosos, que creen en aquest moment una altra forma de comunicació occitana amb llur utilització ostensible d'un occità generalment poc local. Intervenien en la «situació *patoisante*» per destruir-la com a tal. Ens sembla, però, que utilitzen una tensió interior d'aquesta situació —present en tots els casos—, entre un ús i una referència normativa capriciosa però visible. La forma forta d'aquesta referència és l'existència d'usuaris reconeguts com millors que d'altres per la comunitat, perquè són menys «afrancesats», o perquè han llegit més de «patois».

Creiem que la descripció de la «situació *patoisante*» és incompleta si es queda en les dues definicions que solen circular: la definició pel contacte francès/dialecte —es tracta en realitat d'una situació ternària: norma allògena (francès)/oralitat espontània/norma endògena, tant si és deguda a la interdialectalitat com si és deguda a l'escriptura—, i la definició per la «inèrcia» —la triangulació opera dinàmicament.

Allò a què s'arriba en el nivell de degenerescència en què es situa Martinet, és a la victòria de la norma allògena sobre la norma endògena, que fa la il·lusió, per simplificació, d'una binaritat i d'una inèrcia, relativa a un element dinàmic desaparegut. En l'operació, com el procés històric que conduïa a la «situació *patoisante*» era suprimit, queda suprimida també la tensió conflictiva veritable, on es perfila una possibilitat de «redreçament» que fa possible de preveure, no pas per decisió individual, sinó per un moviment de la consciència col·lectiva, l'abolició d'aquesta situació mateixa.

Potser hom pensi que jutgem amb severitat unes anàlisis força conegudes i d'un mèrit indubtable. Però, en l'estat actual de les recerques de sociolingüística d'una banda, i de resorgiment de les consciències lingüístico-culturals (fins i tot dins la mateixa França) de l'altra, estem convençuts que és necessària una revisió metodològica.

Proposem doncs:

1. Que els estudis de diglòssia siguin realitzats a França com als altres Estats, sense fer-hi entrar per a res cap intervenció ideològica com la del concepte de «patois»; la «situació *patoisante*» cal que sigui descrita en termes sociolingüístics de llengua dominant i de llengua dominada.
2. Que siguin duts a terme estudis paral·lels, en el quadre d'una recerca sobre la producció de les ideologies, sobre els significants d'ús corrent on la diglòssia es dona ella mateixa un nom; es tractaria alhora d'estudis de lèxic i d'una anàlisi dels texts diglòssics.
3. Que sigui encetat l'estudi de les ideologies que la lingüística, com a ciència, transporta amb ella; cosa que s'aplica als textos científics anteriors a l'ambició de crear una sociolingüística, i també als textos actuals de aquesta sociolingüística (no estem segurs que no siguin pas, sovint, ben ideològics).

Hem començat a treballar en aquest sentit, en el quadre geogràfic de la diglòssia franco-occitana.

Robert LAFONT